

De kruisafneming - Rogier van der Weyden (rond 1435)

Prado - Madrid

De schilder geeft het moment weer dat de dode Jezus van het kruis wordt afgenomen. Hij volgt het verhaal van Johannes (Joh 19,25-42). Het lijkt wel of de acteurs van dit drama hier poseren voor een foto: ze staan allemaal gericht naar de kijkers. Het landschap ontbreekt hier, in tegenstelling tot andere schilderijen van die tijd (en van Rogier van der Weyden zelf) waarop het kruisafneming steeds in een ruim landschap geplaatst wordt. Alle aandacht gaat hier uit naar de mensen: ze vullen het hele schilderij dat in werkelijkheid 2,20 x 2,60 m. groot is en komen daardoor heel dicht bij de kijker. De plaats van het gebeuren - Schedelplaats (Golgota) - wordt wel onderaan gesuggereerd door het doodshoofd en een bot en enkele plantjes die erop duiden dat het buiten de stad is. Je kunt daarin meteen ook de tegenstelling zien tussen dood en leven, dat bescheiden maar duidelijk aanwezig is.

Maria is hier niet de moeder die haar dode zoon op de schoot neemt, de klassieke afbeelding van de piëta, zij ligt zelf op de grond in een opvallende parallel met Jezus: haar linkerarm naast de rechterarm van Jezus zonder die te raken, haar rechterarm in een opvallend spiegelbeeld met de linkerarm van Jezus. De koppen van de personages bevinden zich in een smalle horizontale strook, behalve die van Maria in het onderste gedeelte en helemaal bovenin de kop van de persoon die Jezus net heeft losgemaakt van het kruis. Daardoor neemt Maria een heel aparte positie in op het schilderij. Waarom heeft de schilder Maria hier zo uitgebeeld? Wil hij haar aparte positie benadrukken? haar verwantschap en verbondenheid met Jezus?

De heiligen zijn hier niet te onderscheiden van de anderen: ze hebben geen aureool om hun hoofd, zoals op veel oude schilderijen. De kruisdood van Jezus wordt daardoor een menselijk drama, waarvan de religieuze betekenis niet meteen duidelijk is. De emoties van de verschillende figuren vallen sterk op en nodigen de kijker uit om mee te leven. Wat voelen en denken deze mensen? Wat voor mensen zijn dit? In wie herken je jezelf? Met wie voel je mee? De figuren zijn zo levendig geschilderd dat je verwacht dat ze meteen gaan praten en bewegen. Om er in te komen zou je deze scène kunnen naspelen, eerst stilstaand, dan stilaan gaan praten en bewegen.

De twee oudere mannen die Jezus vasthouden kijken gelaten naar het dode lichaam. De persoon die het dode lichaam opvangt is waarschijnlijk Jozef van Arimatea, de rijkgeklede schenker mag de voeten vasthouden. Het lichaam lijkt niets te wegen in hun handen. Een derde oudere man kijkt rechts nieuwsgierig over de schouder mee. Hij heeft een zilveren beker in de hand. Is dat Nikodemus met de welriekende kruiden (Joh 19,39)? Of is het de beker waarin het heilig bloed van Jezus werd opgevangen? Het heilig bloed werd op vele plaatsen vereerd, wellicht ook door de kruisbooggilde te Leuven waarvoor het schilderij werd gemaakt. Maria heeft het bewustzijn verloren, helemaal wit weggetrokken, en wordt half overeind gehouden door een serene vrouw en een jongere man, de apostel Johannes die als enige van de twaalf bij het kruis stond volgens de evangeliën. Johannes kijkt vol zorg en ziet er ouder uit dan je zou verwachten van de jongste van alle apostelen. Hij is als enige van de levenden blootsvoets en hoort daardoor bij Jezus. Hij kijkt overigens niet naar Jezus, maar richt zich volledig op Maria, naar de opdracht die Jezus hem gaf: "Ziedaar uw moeder" (Joh 19,27). Links en rechts staan twee treurende vrouwen: de linkse treurt ingehouden met een zakdoek voor het gelaat, de rechtse wringt vertwijfeld de handen in elkaar. De rechtse is mooi en vrij sensueel gekleed; waarschijnlijk is dit Maria Magdalena, de zondares die Jezus volgde en volgens veel latere verhalen een sterk emotionele band had met Jezus. Zij staat ook ver van de andere vrouwen, bij de voeten van Jezus, die ze volgens het verhaal (Joh 12,3-8) enkele dagen eerder nog had gebalsemd. Bovenin op de ladder staat een figuur die weinig emotie vertoont, een knecht die door zijn witte kleding en de guirlandes aan een engel doet denken.

Het kruis zelf vormt een opvallende verticale lijn in het schilderij en wijst als het ware naar de hemel. Voor de evangelist Johannes was het kruis ook een 'verheffing' van Jezus. De inscriptie op het kruis is moeilijk te lezen, maar ik zie: 'Je XP - Jezus Christus', terwijl ze volgens Johannes en de klassieke afbeeldingen luidde: 'Jezus de Nazoreeër de koning van de Joden - INRI'. Dit zou een manier kunnen zijn om de goddelijke zending van Jezus te benadrukken.

Naast het lichtbruin van de dode Jezus vallen vooral Maria en Johannes op door hun kleurrijke kleding. Het felle diepe blauw van Maria is haar klassiek kleur en wijst op de zuiverheid van haar ziel en haar sterke geestelijke kracht. Het rood van Johannes kan een verwijzing zijn naar de liefde: hij was de leerling die Jezus liefhad en schreef ook diepgaand over de liefde in zijn evangelie en zijn brieven. Aan de gebogen figuur van Johannes beantwoordt aan de andere zijde de gebogen figuur van Maria Magdalena: zij vormen zo een kader voor de centrale figuren Jezus en Maria. Je kunt hierin een kader van menselijke liefde zien die beide op hun eigen manier beleefd hebben en waarbinnen het goddelijk gebeuren van Jezus' offer plaats heeft gevonden. Bij Magdalena is het rood beperkt tot haar armen; het is vooral de paarse rok die haar tekent - wellicht een allusie op haar boetvaardigheid. Rood vind je ook in de kleding van Jozef van Arimatea, die in het geheim leerling was van Jezus. Verder valt het wit op van de verschillende doeken en van de 'engel', waardoor het schilderij levendig wordt, en het goud van de achtergrond en van de prachtige kleding van de schenker. In deze kleuren breekt het licht en de glorie van Pasen reeds door.

Belangrijk is, na te gaan welk gevoel het geheel van het schilderij oproept. Is er alleen droefheid, of straalt doorheen het droeve gebeuren reeds het geloof in de overwinning van de dood? Die overwinning is dan niet glorieus en koninklijk, zoals dikwijls in de oude kunst, maar zeer menselijk en bescheiden, niet te zien in wat concreet afgebeeld wordt, maar in de sfeer waardoor het geheel gedragen wordt: de serene sfeer, het goud van de glorie, het hemelse wit en het rood van de liefde. Hoe heeft deze schilder aangekeken tegen de dood en begrafenis van Jezus? Was hij gelovig? Wat hield zijn geloof in?

Zelf denk ik bij dit schilderij aan de Passionen van Johann Sebastian Bach, waar in de aria's de gevoelens van meeleven en betrokkenheid bezongen worden en het geloof in de heilswaarde van dit sterven van Jezus.

Hoe langer je naar het schilderij kijkt, hoe meer je ziet. Kinderen die weinig achtergrond hebben zien wellicht heel andere dingen en kunnen zo een verrassende kijk geven op dit werk. Ik heb lang naar dit schilderij gekeken. Laat de kinderen dat vooral ook doen, ze hoeven niet te zien wat ik gezien heb. Het lijkt me wél goed om na een tijdje het verhaal van Johannes (Joh 19,17-42) erbij te lezen.